

David Bloor: A tudásszociológia erős programja

A kérdés az, hogy alkalmas-e a tudásszociológia magának a tudományos tudás tartalmának és természetének kivizsgálására és magyarázatára?

A szociológusok jelentős részének a válasza erre az, hogy nem. Bloor szerint ez a szociológiai nézőpont elárulása, mert mindenfajta tudást a kutatás tárgyának kell tekinteni. A szociológusok viszont a tudománnyal kapcsolatos érdeklődésüket korlátozzák az intézményes szervezetre és a tudomány növekedésének mértékével vagy irányával összefüggő külső tényezőkre. Ennek okát Bloor az elszántság és az akarat hiányában látja.

Az erős program

A szociológust a tudás csak mint természeti jelenség érdekli. A tudás definíciója: mindaz, amit az emberek tudásnak tekintenek, okokból és vélekedésekből áll, melyeket magabiztosan elfogadnak, és amelyek szerint élnek. A szociológusoknak főleg azok a vélekedések az érdekesek, amelyeket emberek csoportjai magától értetődőnek tekintenek, intézményesítenek, vagy tekintéllyel ruháznak fel. A tudásszociológia a következő kérdésekre összpontosít: Hogyan közvetítődik a tudás? Milyen folyamatok kísérik a születését és a fennmaradását? Hogyan szerveződik különböző tudományágakba vagy területekre? A szociológia célja az, hogy elméleteket dolgozzon ki ezeknek a szabályszerűségeknek a magyarázatára. A tudományos tudás szociológiájának 4 elvhez kell tartania magát, és így azokhoz az értékekhez igazodik, melyeket más tudományágakban magától értetődőnek vesznek. Ezek az elvek a következők:

1. okságinak kell lennie, tehát azokkal a feltételekkel kell foglalkoznia, amelyek a vélekedés- vagy tudásállapotokat előidézik. A társadalmi okokon kívül mások is közrejátszanak.

2. pártatlannak kell lennie igazság és hamisság, racionalitás és irracionalitás, siker és kudarc kérdéseiben. Ezeknek mind a két oldala magyarázatot igényel.
3. szimmetrikusnak kell lennie a magyarázat módjában (ugyanolyan típusú okokkal kell magyaráznia pl. az igaz és hamis vélekedéseket)
4. reflexívnek kell lennie, tehát a magyarázó sémáknak egyben alkalmazhatónak kell lennie magára a szociológiára

Ez a 4 tétel határozza meg azt, amit Bloor a tudásszociológia erős programjának nevez.

A tudás autonómiája

A tudásszociológia elleni felvetések egy része abból a meggyőződésből származik, hogy vannak olyan vélekedések, amelyek semmiféle (oksági) magyarázatot nem igényelnek. Ez a vélekedés főleg akkor erős, ha az adott vélekedést igaznak, racionálisnak, tudományosnak, vagy objektívnek tartjuk. Amikor racionálisan viselkedünk, akkor hajlamosak vagyunk azt mondani, hogy tetteinket az ésszerűség vagy a logika kívánalmái vezetik. A logika kapcsolatot teremt a premisszák és a konklúzió között, tehát a logikus fogja a vélekedések magyarázatának legfontosabb részét szolgáltatni. Annak, hogy az emberek helyesen tesznek dolgokat, nincs oka, olyankor kell ezeket keresni, amikor valamit rosszul csinálnak. A viselkedések úgy, mint a vélekedések is, 2 csoportra vannak osztva: helyes vagy helytelen, igaz vagy hamis, racionális vagy irracionális. A negatív oldal magyarázatára pszichológiai vagy szociológiai okokat hívnak segítségül, hogy ezek magyarázzák meg a hibát, a tévedést, a korlátoltságot stb. A másik oldal, a pozitív önmagát magyarázza, nem kell a szociológia vagy a pszichológia. Ezeknek a nézeteknek lesz az a következménye, hogy a tudás autonóm területté válik, a sikeres és bevett szellemi tevékenység így önmagyarázó és önműködő lesz, saját maga magyarázatává válik, nincs szükség szociológiai vagy pszichológiai szakértelemre, csak magának a tevékenységnek az ismeretére. Ennek az álláspontnak egy manapság divatos verziója Lakatos tudománytörténet írásról alkotott elmélete, amelyet úgy találtak ki, hogy eredménnyel járjon a tudásszociológiára nézve. Az első feltétel az, hogy kiválasszunk egy tudományfilozófiát vagy metodológiát, ez tartalmazza, hogy a tudománynak milyennek kell lennie, és mely lépései tekinthetők racionálisnak. A választott tudományfilozófia a keret, ami meghatározza a további magyarázatokat. E filozófiától vezetve kell képesnek lennünk a tudományt olyan folyamatként bemutatni, amely a tudományfilozófia elveit

mutatja be, és annak tanításai szerint fejlődik. Ha ez működik, akkor a tudomány az adott filozófia fényében racionálisnak bizonyult. Annak a feltárását, hogy a tudomány magában foglal bizonyos módszertani elveket, Lakatos „belső történetnek” hívja. Ezt a „belső történetet” ki kell egészíteni egy „külső történettel”, ez az, ami az irracionális maradékról gondoskodik, ezt adja át a filozófus történész a szociológusnak. Ebben a megközelítésben a „belső történet” autonóm és elégséges. A racionális rekonstrukciók előnyt élveznek a „külső történettel” szemben, ez csak a racionális és az aktuális közti rést tölti ki. Ez a feladat addig nincs is meghatározva, amíg a „belső történet” el nem mondta a magáét, a „külső történet” legfontosabb problémáit a „belső történet” adja meg. A külső történetírás nem racionális magyarázatokkal szolgál a belső történetírás által bemutatott történeti események helyét, sebességét, szelektivitását illetően, vagy ha a történet eltér a racionális rekonstrukciótól, akkor megmagyarázza, hogy miért van ez.

Lakatos Imre szerint a legjobb tudományfilozófia az, ami minél minimálisabbra csökkenti a külső történet szerepét, a tudományfilozófia haladását ezen is mérhetjük le.

Mit jelent az, hogy az ember racionális cselekedeteinek nincs oka? Hogy csak az irracionális cselekedetknél keresünk okokat? Emögött hallgatólagosan a tudás és a racionalitás teleologikus elmélete áll. Elfogadtuk, hogy az igazság, a racionalitás az ember természetes céljai, természetes hajlamai erre irányulnak, az ember racionális állat. Ha az igazság felé való spontán haladás megtörik, ott természeti okokat kell azonosítanunk, ezek magyarázzák a tudatlanságot, a tévedést, stb. Hogyan viszonyul ez a tudásmodell az erős program elveihez? Sok ponton ütközik ezekkel, feladja a mindenre kiterjedő oksági beállítódást, tévedésszociológia lesz a tudásszociológiából. Megsérti a szimmetriát és a pártatlanságot is, mert először a vélekedés igazságát kell megvizsgálni. Ha ez a modell igaz, akkor az erős program hamis. Viszont a tudásszociológia nem köteles kiküszöbölni a rivális álláspontot, csak el kell határolnia magát tőle, és meggyőződnie arról, hogy a saját esetében logikailag minden rendben van-e.

Az empirizmuson alapuló érv

A teleologikus érv arra a premisszára támaszkodott, hogy az okság a tévedéssel kapcsolatos, ez az asszimmetria szélsőséges formája, és a szimmetrikus erős programmal szemben a legradikálisabb álláspont, de kevésbé szélsőséges nézőpontból is lehet bírálni.

Nem képzelhető-e el, hogy bizonyos okok téves vélekedéseket, míg mások igaz vélekedéseket idéznek elő? Ha ez így van, hogy valami valamivel (a típusok) szisztematikusan összefüggenek, akkor ez elutasítja az erős program szimmetriáját.

Van egy elmélet, mely szerint a társadalmi hatások eltorzítják vélekedéseinket, míg az észlelő képességünk és érzékelő-apparátusunk zavartalan használata igaz vélekedéseket eredményez. A tapasztalat ilyen formában való dicséretével arra bátorítjuk az embereket, hogy támaszkodjanak saját fizikai és pszichikai erőforrásaikra a világ megismerésében. Ha embertársainkra támaszkodunk, akkor spekuláció áldozatai lehetünk, és csak másodkézbeli vélekedéseket kaphatunk.

Ellenvetések:

1. helytelen feltételezni azt, hogy az ember állati erőforrásainak működése mindig tudást eredményez, mert egyformán hoz létre tudást és tévedést, ugyanazok okok működése révén (pl. izgalom)
2. az empirizmus individualista jellege – az emberi tudás csak kis része jött létre az egyén és a világ közti kölcsönhatás eredményeként, a társadalom is nagy szerepet játszik, egy társadalom tudása nem az egyének érzéki tapasztalatiból áll, hanem a tudás a valóságról alkotott kollektív víziójuk, a tudást inkább a kultúrával, mintsem a tapasztalattal kell azonosítanunk. Az elméleti tudás nem adott a tapasztalatban, azok csak értelmet adnak neki. A tudás elméleti összetevője társadalmi összetevő, a tudás szükségszerű része, és nem pedig a tévedés jele.

Az öncáfolat érv

A legyakoribb ellenvetés a tudásszociológiával szemben az, hogy a tudásszociológia a relativizmus öncáfoló változata.

Ha valakinek a vélekedései teljesen okozatlag jönnek létre, és szükségképpen tartalmaznak társadalmi összetevőt, akkor sokak szerint nem kerülhetik el annak hamisságát. Nem köteles-e a szociológus elismerni, hogy saját gondolatai is társadalmilag meghatározottak? (legalábbis részben) Ez az érv előfeltételezi vagy a teleologikus modellt, vagy az individualista empirizmust, és premisszaként használja azt a központi gondolatot, hogy az okság tévedést vagy elhajlást von maga után. Az érv ereje abból ered, hogy igazi alapjuk rejtve marad. Grünwald szerint a társadalmi meghatározottság tévedésbe csalja a gondolkodást, minden

elmélet mely azt állítja, hogy a gondolkodás egésze társadalmilag meghatározott, megcáfolja önmagát.

Annak, hogy egy vélekedést igaznak vagy hamisnak tartunk, nincs köze ahhoz, hogy van-e oka vagy nincs.

Bloor tehát minden felmerülő ellenvetéssel szemben megvédte a tudásszociológia erős programját. Ugyan ezzel a téma nem zárult le, hiszen Larry Laudan pont ezt a programot kritizálja pontról pontra az „A tudomány áltudománya” című írásában.